

۱۵۴۴۱۹۴

عرفان

در کلام شیخ محمود شبستری

دو سر، جیمی نژاد

انتشارات آثار فکر

تهران - ۱۳۹۶

سرشناسه	۱ رحیمی نژاد، موسی، ۱۳۶۳ -
عنوان و نام پدیدآور	: عرفان در کلام شیخ محمود شبستری / موسی رحیمی نژاد.
مشخصات نشر	: تهران: آثار فکر، ۱۳۹۶.
مشخصات فزاعری	: ۱۴۴ ص: ۵/۱۴ × ۵/۲۱ س.م.
شابک	: 978-600-8833-21-5
وضعیت فهرست نویسی	: قیفا
موضوع	: شبستری، محمودبن عبدالکریم، ۶۸۷ - ۴۷۲ق. - گلشن راز -- نقد و تفسیر
موضوع	: شعر فارسی -- قرن ۸ق. -- تاریخ و نقد
موضوع	: Persian poetry -- 14th century -- History and criticism
موضوع	: شعر عرفانی فارسی -- قرن ۸ق. -- تاریخ و نقد
موضوع	: Sufi poetry, Persian -- 14th century -- History and criticism
ردیف - کی گره	: PIR ۵۵۰۲ ۱۳۹۶ ۳/۵۸۳/
ردیف - پند و رمی	: ۳۲/۱۵۸
ردیف - آشنایی	: ۵۰۰۶۷۱۳

تهران، میدان انقلاب، خیابان ۱۲ فروردین، خیابان مهید وحید نظری،
پلاک ۹۹، طبقه دوم تلفن: ۶ و ۶۷۳۵۵۵ - ۶۶ - چاپ: ۶۶۴۸

عرفان در کلام شیخ محمود شبستری

تالیف: موسی رحیمی نژاد

ناشر: انتشارات آثار فکر

چاپ: اول ۱۳۹۶

شمارگان: ۵۰۰ جلد

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۸۸۳۳-۲۱-۵

قیمت ۱۱۵۰۰ تومان

تمامی حقوق برای ناشر محفوظ است

فهرست مطالب

۵	تقدیر و تشکر
۵	چکیده
۹	مقدمه
۱۷	فصل اول
۱۷	کلیات پژوهش
۱۷	۱-۱- بیان مسأله
۲۲	۲-۱- پرسش‌ها
۲۴	۴-۱- اهمیت و ضرورت پژوهش
۲۴	۵-۱- پیشینه‌ی پژوهش
۲۶	۶-۱- اهداف پژوهش
۲۷	۷-۱- نوع و روش پژوهش
۲۹	فصل دوم
۲۹	تعاریف و مفاهیم
۲۹	۱-۲- شیخ محمود شبستری
۳۹	۲-۲- عرفان
۴۵	۳-۲- ولایت
۵۳	۴-۲- نبوت
۶۲	۶-۲- عرفان و شعر

۶۵.....	۷-۲- عرفان و آموزه‌های اسلامی
۶۹.....	۸-۲- گلشن راز
۷۱.....	فصل سوم
۷۱.....	ساختار عرفانی مثنوی گلشن راز
۷۱.....	۱- معرفت شهودی در گلشن راز
۷۵.....	۳- شبستری و اندیشه‌ی فلسفی
۸۵.....	۳-۳- وایت در گلشن راز
۹۲.....	۳-۴- زیبایی‌شناسی و عرف فلسفی در گلشن راز
۱۰۱.....	۳-۵- میراث عرفانی شیخ حمود شبستری
۱۰۷.....	فصل چهارم
۱۰۷.....	گلشن راز و وحدت وجود
۱۰۷.....	۴-۱- وحدت وجود
۱۲۳.....	۴-۲- قرآن و حدیث در گلشن راز
۱۳۱.....	فصل پنجم
۱۳۱.....	نتیجه‌گیری
۱۳۱.....	۵-۱- نتیجه‌گیری
۱۳۵.....	منابع و مأخذ

مقدمه

برای شناخت عرفان شیخ محمود شبستری، بایستی قرون هشتم و نهم و محیط زمانی که او در آن پرورش یافت مورد تحقیق و بررسی قرار گیرد. عرفان و تصوف در قرون هشتم و نهم، دنباله‌ای عرفان در قرن هفتم بود. ویژگی مهم عرفان در قرن هفتم این بود که عرفان در این قرن، به صورتی استدلالی و مدون درآمد و از آن حالت شطح‌گونه‌ای که در نوشته‌ها و آثار عرفا از عرفای بنام وجود داشت، دیگر خبری نبود. بلکه آثار عرفای این قرن به لحاظ استدلالی، قوی و استوار بودند. بسیاری از محققان علوم متدین معتقدند که در سده هشتم، تصوف و عرفان علمی مدون و مرتب، مورد آموزش قرار گرفت و در کتبی مانند نفایس الفنون شمس‌الدین محمد بن محمود آملی، علم تصوف در عداد سایر علوم درآمد. از تغییرات مهم عرفان در این قرن، نزدیکی تشیع و عرفان است. مخصوصاً شیعه اثنی عشری که زمان تألیف و تعلیم صوفیانه را در دست گرفت و رفتار و کردار و سخنان امام علی (ع) را اهل بیت را مورد توجه قرار داد و از این جهت، صوفیان و عارفان شیعی در آداب و رسوم سیر و سلوک، با روش صوفیان و عرفای اهل سنت فرق می‌گذاشتند. و این یکی از مهم‌ترین وجوه تمایز عرفان شیعیان و اهل سنت می‌باشد. در این قرن علاوه بر اینکه عرفان ذوقی و شاعرانه در شعرهای شمس الدین محمد حافظ به اوج رسید، خانقاه‌ها زیاد شد و امیران و وزیران همراه با ساختن مدارس، خانقاه هم ساختند. از کتب مهم علم تصوف در

قرن هشتم، مصباح‌الهدایه عزالدین محمود کاشانی است که ترجمه گونه‌ای از عوارف المعارف ابوحفص سهروردی است. باری در این دو قرن، عرفان و تصوف، در هر جریان و مکتبی بروز و ظهور داشت. در این میان، شیخ محمود شبستری، در زمان گیخاتوخان در حوالی تبریز در روستای شبستر به دنیا آمد. او جامع علوم معقول و منقول و عرفان بود و به این جهت مورد توجه قرار گرفت و به شهرت رسید و مرجعیت یافت و با مشاهیر برتر راز خود ارتباط برقرار کرد.

همین طایر که می‌دانیم مشهورترین اثر شیخ محمود شبستری، منظومه گلشن راز است که در ۹۹۳ بیت، در بحر هزج مسدس مقصور یا محذوف و در جواب هفده سوال منظوم، از امیر سید حسین حسینی هروی سروده شده است. به این ترتیب که به اشارت بهاءالدین یعقوب تبریزی، فی المجلس بیتی از سوال، با بیتی جواب گفته و بعد بر آنها ابیاتی افزوده است. تاریخ وصول سوالات و آغاز نظم مثنوی گلشن راز، سال ۷۱۷ ه. ق. بوده که در خود کتاب آمده است.

بر مثنوی گلشن راز شروح بسیار نوشته اند و محمدعلی تربیت در بین دانشمندان آذربایجان، هفده شرح را نام برد است. اما مشهورترین این شروح، شرح شیخ محمد لاهیجی، از عرفای قرن دهم است که مفاتیح الاعجاز نام دارد و در سال ۸۷۷ ه. ق. تالیف شده است. علاوه بر این، شرحی هم از شاه نعمت‌الله ولی به نام روضه اطهار مشهور است. از آثار دیگر شیخ شبستری می‌توان به سعادتنامه اشاره کرد که سه هزار بیت دارد و شرح مسافرت‌ها و دیدار مشایخ و تصنیفات شبستری است و

در هشت باب به نظم درآمده و از جمله عرفا، نام پنج تن از صوفیه معروف تبریز را ذکر کرده است.

علاوه بر این، در آثار متعددی از صوفیه و بزرگان طریقت، از مکاتب و شخصیت‌های تأثیرگذار بر شیخ شبستری یاد کرده‌اند. شیخ شبستری در سفر با پیران و کاملان مؤانست داشته و از آن میان دو چهره بیش از دیگران، مورد ارادت خاص وی بوده‌اند: بهاء‌الدین یعقوبی تبریزی که به سال ۷۳۷ هجری قمری، وفات یافته و در همان قریه شبستر مدفون شده است. دیگر، امین‌الدین باله که در اشعار محمود به او اشارت رفته، و شیخ و استادش می‌باشد. گویند این عزیزی که شیخ به حکم اشارت او به پرسش‌های امرحسینی به مناسبت و ترتیب پاسخ گفته همان امین‌الدین باله است که مؤلف روضات الجنان نام او را در زمره پیران و مشایخ تبریز یاد کرده است. شیخ استاد من امین‌الدین دادی الحق جواب‌های چنین من ندیده و اگرچنان استاد کافرین بر وران پاکش باد. اما چنانکه از «سعادت‌نامه» برمی‌آید امین‌الدین از مریدان و مجذوبان افکار ابن عربی بوده و شیخ شبستری به لطایف غامض «فتوحات مکیه» و «فصوص الحکم» را با وی در میان می‌پایاده است.

عرفان نظری او در پرتو کوشش‌های صدرالدین قزوینی و سراسر ایران پراکنده شد و به‌طور بارزی بر تفکر عرفای ایرانی تأثیر یافته، تأثیر آن خاصه در ادبیات صوفیانه قابل ملاحظه است. شیخ محمود هم به مانند دیگر عرفا تحت تأثیر آرا و اندیشه‌های ابن عربی بوده، و این تفکرات و باورهای وی در کتاب گلشن‌راز که بیان شاعرانه‌ای از وحدت وجود است، سایه افکننده است. از همین‌رو، بخش بزرگی از عرفان شیخ

محمود شبستری، نوعی توصیف عرفان ابن عربی به ویژه نظریه وحدت وجود او است.

باری انگیزه اصلی نگارنده در شرح و توصیف عرفان شیخ محمود شبستری، جدا از علایق شخصی، به واسطه‌ی اهمیتی بوده است که نظریات ایده‌های شیخ بر مکاتب پس از خودش نهاده است. به تعبیری دیگر، نمی‌توان از عرفان صوفیان شیعه سخن گفت و از منظومه گلشن راز شیخ به سمرقند شبستری یاد نکرد. به تعبیر یکی از بزرگان معاصر ما، نمی‌توان کسی را یافت که ادعای فهم عرفان را دارد اما از منظومه گلشن راز شیخ محمدرضا شبستری بی‌آدی نکند. به همین دلیل، نگارنده تصمیم گرفت تا طریقت صوفیان شیعه و مولفه‌های اصلی عرفان او را در این پایان‌نامه شرح و بسط دهد. به ای اهل تحقیق مفید فایده گردد و هم اهل دل، از آفاق معنوی شیخ بهر بهره‌مند گردند.

علاوه بر این، در نگارش این پایان‌نامه نگارنده چندین منبع مهم را پیش چشم داشته و مدام به آنان رجوع کرده است. این منابع شامل آثار زیر می‌باشند:

۱- لویزن، لئونارد، ۱۳۸۹، *فراسوی ایمان و عشق شیخ محمود*

شبستری، ترجمه دکتر مجدالدین کیوانی، چاپ چهارم، تهران، نشر مرکز.

لویزن در این اثر نسبتاً جامع سعی کرده است روایت منسجم و کاملی از زندگی و آثار و نظریه‌های عرفانی و حتی محیط سیاسی و ادبی و عرفانی شیخ شبستری در دسترس خوانندگان قرار بدهد. اما بی‌تردید

مهم‌ترین ویژگی این کتاب، در دو چیز است: یکی بررسی نسبت میان عرفان شیخ شبستری و ابن عربی و دیگری تبیین و توضیح ویژگی‌های نظریات شهودی شیخ شبستری. از این رو، کتاب لویزن را می‌توان یکی از مهم‌ترین آثار در زمینه شناخت عرفان شیخ شبستری دانست.

۲- شبستری، محمود، ۱۳۷۱، **مجموعه آثار شیخ محمود شبستری**، به کوشش صمد موحد، تهران، کتابخانه طهوری.

آثار شیخ محمد شبستری که توسط دانشمند محقق و برجسته کشورمان صمد موحد تصحیح شده است، یکی از مهم‌ترین منابع برای فهم پایه‌ها و بنیادهای عرفان شبستری است. و ما هم در این پایان‌نامه، اساس کار خود را نه بر شرح‌ها، آراء او که البته مهم هستند، بلکه بر خود آثار و متون به جاماندن از نسخ محمود شبستری قرار داده‌ایم. علاوه بر این، در تمام ارجاعاتی که به آثار شیخ شبستری، تا جای ممکن سعی کرده‌ایم به این مجموعه اشاره کنیم.

۳- شعاعی، مالک، ۱۳۹۱، «شبستری و اندیشه وحدت وجود در گلشن راز»، پژوهش‌های اعتقادی کلامی، زمستان ۱۳۹۱، سال دوم، شماره ۸.

۴- توحیدیان، رجب و هادی خدیور، ۱۳۸۹، «معرفت شهودی و استدلالی در گلشن راز شیخ محمود شبستری»، عرفانیات، تابستان ۱۳۸۹، پاییز ۱۳۸۹، شماره ۴.

نویسندگان هر دوی این مقالات، به خوبی توانسته‌اند دو مسأله‌ی حیاتی در عرفان شیخ شبستری را واکاوی کنند. یکی اندیشه‌ی وحدت

وجود در «گلشن راز» که به شدت تحت تاثیر تفکرات ابن عربی است و دیگری وجود دو ساحت متفاوت یعنی معرفت شهودی و استدلالی در رساله‌ی «گلشن راز». جدا از این مقالات، تحقیقات دیگری هم در این زمینه صورت گرفته است که ما در کل پایان‌نامه به فراخور موضوع مورد بحث به آنان ارجاع داده‌ایم. اما بی‌تردید این دو اثر به واسطه‌ی قابلیت‌شان با موضوع پایان‌نامه بیشتر مورد ارجاع نگارنده بوده‌اند.

۵- ربی، سید یحیی (۱۳۸۷)، **عرفان نظری: تحقیقی در سیر تکاملی و اصول و مسائل تصوف**، چاپ ششم، قم: موسسه بوستان کتاب.

این اثر پژوهشی یکی از مهم‌ترین آثاری بوده است که نگارنده مدام به آن رجوع کرده است. یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های این اثر جامعیت آن است. زیرا دکتر یثربی تا حدی سخن سعی کرده است تا این اثر را به صورت اثری جامع و دربردارنده تمام اصول عرفان نظری از دیرباز تا به امروز به نگارش درآورد. این کتاب به درخشان‌ترین عمده تقسیم شده است: بخش اول آن در خصوص پیدایش و سیر تکاملی عرفان اسلامی است و بخش دوم به مبحث مهم مبانی و اصول و مسائل عرفان نظری پرداخته شده است.

جدا از این مباحث، در اینجا باید به چارچوب نظری پژوهش هم اشاره‌ای داشته باشیم. این پایان‌نامه شامل موارد زیر است:

فصل اول: کلیات پژوهش که شامل مقدمه و بیان مساله و سؤالات و فرضیات تحقیق و اهمیت و ضرورت پژوهش می‌باشد.

فصل دوم: تعاریف و مفاهیم که این فصل هم شامل مفاهیم و اصطلاحات خاص پایان نامه از جمله عرفان، تصوف، وحدت وجود، عرفان و آموزه‌های اسلامی، زندگانی شیخ محمود شبستری و آثار او، می‌باشد.

فصل سوم: ساختار عرفانی مثنوی گلشن راز. این فصل به دلیل اهمیتی که مثنوی گلشن راز در بیان نظریات و آراء عرفانی شیخ محمود شبستری دارد، به طور کامل به مولفه‌ها و عناصر اصلی این مثنوی مهم و تأثیرگذار پرداخته شده است. این فصل شامل معرفت شهودی نزد شیخ، اندیشه فلسفی و عرفانی او، و نیز مباحثی چون ولایت و ... می‌باشد.

فصل چهارم: تبیین روش و وحدت وجود. به دلیل اینکه نظریه وحدت وجود کانونی‌ترین مسأله نظام عرفانی و فلسفی شیخ محمود شبستری است، فصل چهارم به طه، کاس به معنای وحدت وجود نزد عرفا و فیلسوفان بنامی چون ابن عربی و ملاصدرا پرداخته شده است. علاوه بر این، اهمیت و نفوذی که آموزه‌های عرفانی در این اثر داشته است مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

در نهایت نیز مبحث نتیجه‌گیری و منابع و مآخذ مورد استفاده در پایان نامه آمده است.